

ПРОБЛЕМИ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В РЕЛІГІЙНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

М. В. Савчин,

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології, Дрогобицький державний
педагогічний університет імені Івана Франка, Україна*

ВЕРТИКАЛЬНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІРИ МОРАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: МОРАЛЬНІСТЬ ДУХОВНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ

У методологічному плані проблема аналізу фундаментальних засад моральності особистості стосується аналізу її стосунків з Богом, іншим, з собою, спільнотою, зі світом, ставлення до життя і праці [2; 3; 5]. У теологічному підході до вивчення моралі [3] аналізуються абсолютні, вічні (непроминальні) етичні максими. Згідно духовної парадигми виділяють взаємопов'язані вертикальні і горизонтальні виміри моральності, в яких може діяти особистість [5]. Вертикальний вимір стосується стосунків людини з Богом, горизонтальний – у стосунках з іншим, групою, розвиненою спільнотою, суспільством загалом. У вертикальному вимірі (йдеться про моральність духовної природи) засадничою основою моральності є закон духовної любові, згідно якого Бог за благодаттю дарує людині Себе і пропонує їй чесні стосунки любові з собою [3]. Одночасно Він (Бог) встановив природні чи звичні засоби, якими має керуватися в житті людина (творіння), що знаходяться під його опікою.

У горизонтальному (практичному, життєвому) плані проблема моральності особистості стосується її настанови щодо іншої людини (рідної, близької, знайомої, незнайомої, неприємеля, опонента, критика, ворога), особливості взаємодії з нею, ініціативної добродійної активності щодо іншого [1; 3; 4; 6]. При цьому виділяються два принципово різні типи моральності: моральної духовної природи та моральності соціальної природи. У моральності духовної природи у стосунках з іншим і через них надто абстрактне філософське поняття суті людини конкретизується в уявленні про неї як образу та Подоби Божої, що заслуговує на любов і благо для іншого та своє власне благо. Це не просто заклик до відповідальності, що у якомусь вигляді передбачає взаємність. Зустріч з іншою людиною – це унікальний і необхідний досвід для особистості, що стосується особливого пізнання, яке відмінне від нашого пізнання об'єктів [3]. В образі іншого відображається наше особистісне начало, розкривається царство людства. Через образ іншого ми бачимо слід невидимого Бога [3]. Стосунки з іншим – це не просто онтологія, яка відводить всім (кожному) певне місце, а навпаки, у ній всі рівні і залишається місця іншому (іншій людині) [3].

Справжня, нічим необмежена відповідальність за іншого починається не з власних обставин особистості, що проявляє цю відповідальність, а з її вибору [3]. Це означає, що мета, зміст та особливості взаємодії з іншою людиною є відносно залежною від індивідуальних особливостей суб'єкта дії та конкретних обставин. Моральні обставини та вимоги перед людиною ставить не її «Я», а інший, який закликає прийняти його конкретні обставини, покинувши свій окремих, впорядкований для себе світ та взяти на себе особисту відповідальність, що передує індивідуальній свободі. Це означає, що відповідальність людини починається по той бік особистої свободи, що передує всякому об'єктивному значенню та ситуативному особистісному смислу потреби іншого. Звернення до іншого і звернення любові до нього, що йде далі будь-якої позачасової досконалості, що не має невпорядкованого походження, передує індивідуальній суті моральної дії, знаходиться поза нею, понад нею.

Моральна цінність людини визначається тими плодами, які вона вносить у життя іншого. Бути справді моральною особистістю означає культивувати цілком безумовні стосунки, в яких не важлива взаємність, рівновага чи очікування нагороди [3]. Зв'язок з іншим – це звернення до іншого, яке випереджує розуміння і прийняття його індивідуальних особливостей, статусу, позиції тощо. Умовою здорового, духовно-морального ставлення до іншого є володіння особистістю адекватним уявленням про людину взагалі в єдності духу, душі (психіки) та тіла, як образу та подоби Божої. Завдяки дії Святого Духа ми звільняємося від деструктивних егоїстичних переживань, намірів та дій, щоб в любові могли пов віддати себе служінню іншим людям [5].

У принципі у внутрішньому світі кожної людини завжди ідеально присут інший (інші). Але він (інший) може перебувати у двох принципово різних іпостісах: 1) коли, я його люблю, переживаю радість, коли він щасливий, коли йому добре, і навпаки сумую, коли йому погано, він позитивно, значущий для мене, маю намір робити для нього щось добре, переживаю щирі радість від цього, сумую, коли не зробив для нього добре та переживаю за це; я не пам'ятаю зла, яке він зробив для мене чи моїх близьких,

безумовно прощаю зло, не пам'ятаю того, що він міг зробити мені добре та не зробив; 2) інший розгляд як засіб досягнення моїх особистих цілей чи як перешкода в їх досягненні, ніколи не забуваю зла, яке він вчинив щодо мене; я його прагну переконати спонукати чи навіть заставити змінити його ставлення до мене, маю намір маніпулювати ним, щоб він пристав на мою позицію, маю намір зробити йому зло в кожній ситуації, в кожен момент, бо я його не люблю, а може й ненавиджу; переживаю задоволення, коли йому погано; я пам'ятаю і не прощаю зло, яке зробив для мене, що міг зробити добро для мене, але не зробив. Першу позицію щодо іншого людина займає, коли орієнтується на духовне я, бо власних сил не вистачає для її реалізації, другу, коли не орієнтується на духовне я.

У плані моралі для людини актуальною проблемою є проблема мотивації моральної поведінки: чи ми служим іншим тому, що усвідомлюємо повне прощення в Бога чи тільки тому, що відчуваємо це як обов'язок, що тяжіє над нами. У чисто психологічному плані у взаємодії з іншим ми стверджуємо і виражаємо себе як особистість. Творячи любов, добро, відповідальність та свободу, людина розвиває та реалізує свої автентичні духовні здатності і чесноти. Від нього (іншого) ми одержуємо зворотну реакцію на нашу поведінку у вигляді оцінок, зауважень про моральність чи неморальність нашої поведінки. Одночасно від іншого ми можемо одержувати підтримку, допомогу і розуміння, переймати життєвий досвід (конкретні життєві компетенції, важливу інформацію), досвід любові, відповідальності, свободи, спілкування тощо.

У процесі реалізації морального ставлення до іншого в людини як суб'єкта цього ставлення часто виникають особистісні проблеми. Так, якщо постійно нехтувати власними реальними потребами, то вони наздоганяють нас прихованим, хворобливим, неочікуваним і навіть небезпечним чином у вигляді неврозів, психозів, агресії, втрати власної особистості [3]. Але якщо глибше поглянути на цю проблему, то для більшості людей, які відкриті для інших людей, це не є проблемою, бо за розв'язання її особистих проблем завжди знайдеться інший, що подбає про неї.

Чесноти даються людям перш за все для служіння іншим. Завдяки орієнтації на духовне Я людина звільняється від нарцисизму, егоїстичних намірів та дій, віддається служінню іншому, руйнує міжособистісні межі, коли усвідомлюються необхідність реалізувати безумовну та рівну для всіх любов до іншого, творити благо для нього, сприяти його свободі та творити особисту відповідальність за іншу людину, проявляти надію на її добре начало, сприйняття її індивідуальності та сприяння її здорової індивідуальності, в основі якої є загальнолюдське.

На жаль, у суспільстві переважаючою є моральність соціальної природи, в якій моральні принципи, ідеали, норми та звички характеризуються не абсолютністю, а відносністю, не безумовністю, а умовністю, не рівністю до всіх, а вибірковістю. В одних сферах людина може поводитися морально, наприклад з друзями, а в інших ні, наприклад, з незнайомими людьми. Часом моральність поєднується з аморальністю. Найголовніше, що людина з моральністю соціальної природи не поєднана з духовною сферою як джерелом абсолютної моральності. Соціальна моральність стала загальноприйнятою.

У наш час вважається несучасним знаходити свою ідентичність у стосунках з іншою людиною. Людина може грати в інтимність, спільнісність, навіть моральність, але коли це почуття виникають насправді, то вони здаються їй чужими [3]. Протилежним до моральності є бездуховний нарцисизм, егоїзм, ревності, заздрість, нехтування правами і свободами іншого тощо. На жаль, іншого ми можемо використовувати в егоїстичних цілях, зокрема, для досягнення своїх егоїстичних намірів, для маніпулювання проявляючи агресивність. У культурі індивідуальної свободи та індивідуального вибору бажання володіти іншим належать до темних.

Отже, кожна людина перебуває в системі стосунків: її життя, інших людей, Бога, людства і природи. Це означає, що людина одночасно дитя Боже, ближній іншим людям і господар світу [3]. З Богом нас пов'язують стосунки послуху і смирення, з ближнім – стосунки рівності і служіння, а з природою – стосунки панування і турботи [3]. Ці стосунки охоплюють всю моральну проблематику. У випробуваннях і силі людських стосунків ми стаємо справжніми людьми, коли прислуховується до власного сумління (голосу серця) як голосу Божого. У плані індивідуальної моральності важливо є етичні уявлення про дієву любов, добро і зло, життя і смерть, совість, справедливість і несправедливість, про гуманність людських стосунків, необхідність прояву в них співчуття, емпатії, почуття обов'язку, відповідальності, честі та гідності. Це передбачає орієнтацію на фундаментальний критерій моральності особистості – дієву любов та благо іншого.

Список використаних джерел:

1. Аткинсон М., Чойс Рає Т. Мастерство життя: внутренняя, динамика развития. – М.: Альпина Пабlishер, 2012. 455 с.
2. Мур, Томас. Піклування про душу: як сповнити глибиною і сенсом щоденне життя / пер. з англ. Ольга Демиденко; за факх. ред. Дмитра Залевського і Олега Фешовця. Львів: Видавництво «Астролябія», 2020. 448 с.

3. Патрик Нулленс, Рональд Миченер. Многомерная этика. Нравственное богословие в контексте постмодернизма – К.: Книгоноша, 2015. 304 с.
4. Пезешкиан Н. Психотерапия повседневной жизни – М.: Прогресс, 1995. 384 с.
5. Савчин, М. В. Духовна парадигма психології: монографія / Мирослав Савчин. – К.: Академвидав, 2013. 224 с.
6. Хокинс Д. Сила и насилие: скрытые мотивы человеческих поступков. – СПб.: Весь, 2010. 386 с.

А. А. Павильч,
доктор культурологии, профессор, профессор кафедры
философии, Белорусский государственный экономический
университет, Республика Беларусь

КОМПАРАТИВНОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ФАКТОРОВ САМОРАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Процесс саморазвития личности сопровождается построением собственной духовной среды, способствующей продвижению человека к своим жизненным целям и приоритетам, питающей его душевные силы и располагающей к творческому самоутверждению. При этом социокультурная среда далеко не всегда щедра и радушна, а следовательно личность нередко в ней голодает и задыхается. В. Гумбольдт отождествлял процессы саморазвития и социокультурной идентификации человека с искусством питания своей души для обеспечения ее плодотворности, для чего «нужно так гармонично настроить органы души и выбрать такое внешнее положение, чтобы можно было усваивать как можно больше, поскольку не будь усвоения, питательное вещество не перейдет ни в душу, ни в тело» [4, с. 163]. Наряду с многочисленными факторами саморазвития в разных историко-культурных и философских контекстах всегда обращалось особое внимание на роль религии и религиозного окружения, но степень их значимости всегда оценивалась по-разному.

Соотношение религиозных измерений разных культур позволило Г. В. Ф. Гегелю прийти к заключению, что западный христианский тип культуры является «миром завершения», для которого «уже нет ничего абсолютно внешнего», и он нуждается лишь в обнаружении всего преодолённого в себе [3, с. 361–362]. В контексте философии духа Г. В. Ф. Гегеля культура отождествляется с поступательным движением истории человечества, в котором раскрывается творческий потенциал народов. Главным стимулом (принципом) европейского духа рассматривается разум, который посягает на все, чтобы во всем обнаружить свое присутствие. Отличительной же особенностью азиатского духа является его способность постигать действительность еще не в себе самом, а только в сфере природы. Весь смысл творческой деятельности европейцев связывается с подчинением внешнего мира своим целям и господством над ним. Соответственно собственный характер реализации энергии европейского духа наиболее проявляется в соприкосновении «с чужой культурой, чужими религиями, государственным строем и законодательством» [3, с. 361] и последующем усвоении и преодолении всего этого. Рефлексия многообразия ментальных конструктов и национальных характеров отдельно взятых европейских народов позволила Гегелю установить их систематическое сходство, выражающееся в сосредоточенности на своем внутреннем мире и в уверенной в себе субъективности, которые имеют определенные степени вариации в разных религиозных, региональных, государственно-политических и социальных контекстах.

Французский мыслитель XIX в. Э. Ренан обратил внимание на религиозное своеобразие семитских и индоевропейских народов, определяющее их принципиальные культурные различия, и поэтому считал их двумя различными индивидуальностями. По его мнению, усвоение семитских культурных традиций индоевропейскими народами сопровождалось глубокими и позитивными видоизменениями, связанными с отдалением от себя семитского духа и преодолением его узких рамок, с убедительной победой христианской религии. Существенным условием для распространения достижений европейской цивилизации Э. Ренан считал разрушение теократической власти ислама, который представлялся ему полнейшим отрицанием Европы, воплощением ужасной простоты семитского духа, питающего отвращение к науке, сдавливающего человеку мозг и закрывающему ему доступ ко всякой нежной и тонкой мысли. Э. Ренан одним из первых заявил о возможности существования ислама только в качестве официальной (государственной) религии: «когда его приведут в положение религии свободной и личной, он погибнет» [6, с. 28]. Не допуская мысли о вселенском господстве ислама, Э. Ренан возлагал надежду на несомненное покорение Европой всего мира и распространение в нем христианской религии, в которой, по его словам, «заключается право, свобода, уважение к людям» [6, с. 29].

В поисках полярных оценок христианства нельзя не обратиться к философским воззрениям Ф. Ницше, который в свое время высказывал совершенно противоположные мнения относительно ценностей христианства, считая его воплощением абсолютного императива, подавляющего свободу духовной